

A japán természeti katasztrófa kommunikációs tanulságai

Hidasi Judit

Hihetetlen, de mégis bekövetkezett...

Az elmúlt évtizedekben világszerte sokan – közemberek és a tudóstársadalom képviselői egyaránt – bámulattal konstatálták, hogy Japán a világ egyik legtöbb (közel 40) atomerőművét működtető országává nőtte ki magát. Történt ez annak ellenére, hogy mint ismeretes, a második világháború végjátékában a Hiroshima és Nagaszaki ellen bevetett amerikai atomtámadás százezrek életét követelte. Tehát ha valahol, akkor Japánban testközelben érzékelték és ismerték a nukleáris sugárzás pusztító erejét. Ugyanakkor a gazdasági és környezeti megfontolások (a nukleáris energia úgymond a legolcsóbb és a környezetet legkevésbé szennyező energiaforrás) érvényesülését megtámogatta a tudóstársadalom és az ipari lobby magabiztossága azt illetően, hogy a technológia immár olyan fejlettségi szakaszba ért, amely védelmet jelenthet a szigetországban prognosztizálható és az időről időre ténylegesen bekövetkező természeti katasztrófák ellen. Ez a meggyőződés lehetett az alapja annak a 2010-es japáni bejelentésnek is, hogy 2030-ig újabb tizennégy hasonló energia-erőművet kívánnak üzembe helyezni az országban. Nos, ezt a tervet nyilvánvalóan felülírta a fukushimai baleset: olyannyira, hogy Kan Naoto miniszterelnök – részben az egyre fokozódó lakossági demonstrációk és tiltakozások hatására is – május 9-én bejelentette a Tokiótól 170 kilométerre délnyugatra, egy kifejezetten földrengésveszélyes helyen, ugyancsak a Csendes-óceán partján működő hamaokai atomerőmű „elővigyázatosságból történő” leállítását.

Ami azt illeti, a 2011 március 11-én a történelmi léptékben is rendkívül erősnek minősülő, a Richter skála szerint 9,1 fokozatú földrengést magát a fukushimai erőmű valóban sértetlenül „túlélte”, de nem így az azt követő példátlanul hatalmas *tsunamit* – amelynek az ereje mégiscsak iszonyatos rombolást végzett és végül nukleáris katasztrófába torkollott. A következmények ismertek: az eleinte kezelhetőnek vélt sérülések az erőműben olyan horderejűeknek bizonyultak, amelyek nemcsak a szigetországot, hanem a tágabb környezetet és az ökövilágot is maradandó módon károsították. A nukleáris szivárgás hosszú távú hatásai még messze nem feltártak és a folyamat megnyugtató módon még nem zárult le. Ez a katasztrófa – a közvetlenül jelentkező hatalmas emberi, anyagi, infrastrukturálisⁱⁱ és környezeti károkon felül – számos olyan folyamatot indított el Japánban és a világban is, amelyeknek a hatásai messze túlmutatnak a baleseten magán.

Számszerűsíthető károk

- A hármas katasztrófa sorozat a japán kormány előzetes becslése szerint a GDP mintegy 3,3 – 5,2 százalékának megfelelő pusztítást végzett.
- A globális kockázatok – a világkereskedelemre gyakorolt hatás, az alapvető termékek árát érintő hatás, az árfolyamok alakulására gyakorolt hatás, stb. – egyelőre még nehezen számszerűsíthetők – és végső nagyságrendjük jelentős mértékben függ attól, hogy a nukleáris szivárgás megszüntetése és a szennyezés megszűnése mikorra realizálódik.
- Bonyolítja a helyzetet, hogy a katasztrófa minősítése, azaz súlyosságának a megítélése menetközben többször átértékelődött, mígnem a baleset bekövetkezése után egy hónappal, április 12-én, a japán hatóságok a nemzetközi nukleáris esemény-skálán (INES) a legsúlyosabb fokozatra, azaz a hetesre emelték a fukushimai baleset besorolását.
- Japánban az energia kimaradások, az energiahiány elhúzódásaⁱⁱⁱ és a szállítási láncokban keletkezett károk felszámolása még nem zárult le.
- Az OECD 2011 április 21-én kiadott országjelentése ugyanakkor előrevetíti a japán gazdaság helyreállításának a dinamikájába vetett optimizmust. Ezt némileg cáfolni látszanak ugyanakkor az azóta bekövetkezett fejlemények, amelyek a bizonytalansági tényezők^{iv} változatlan meglétéről tanúskodnak.
- Az újjáépítéshez szükséges közpénzt legalább 230 milliárd dollárra becsülik. Ezt kötvénykibocsátásokból tervezi fedezni a kormány – ehhez azonban alighanem elkerülhetetlen a már régóta esedékes adóemelés.

A természeti katasztrófák kezelése Japánban

Japán lakossága a természeti katasztrófák időnkénti bekövetkezéséhez úgymond szokva van: legyen az földrengés, tájfun, vagy szökőár. A japán hírközlésben – elsősorban a televízióban – egy kidolgozott kódrendszer figyelmeztet a veszélyre, illetve ha a lehet, akkor már a veszély közeledtére is. Nem csak az éppen aktuálisan zajló adás alatt jelenik meg a képernyő szegélyén írott formában (vizuálisan) a vészre való figyelmeztetés, hanem egy sajátos kis éles csengő hang is felhívja a figyelmet arra, hogy kéretik a képernyőre tekinteni – tehát nem csak a képernyő előtt ülőket, hanem a lakás, iroda vagy vendéglő távolabbi sarkában tevékenykedőket audiális módban is figyelmeztetik a rendkívüli hírre. Ilyenkor tanácsos minden más tevékenységet megszakítva a legközelebbi készülékre tekinteni, ahol egy fel-felvillanó híradás-sor tájékoztat a részletekről. A lakosság az eseményeket és a fejleményeket tehát rendszerint

élőben követi a televízió. Szükség esetén sor kerülhet az adás megszakítására is – amikor is televíziós hírolvasók tájékoztatnak a vészhelyzetről illetve teendőkről: figyelmeztetnek a közlekedésben várható késésekről, járatkimaradásokról, menekülési útvonalakról, stb.

A japán óvodákban és iskolákban már kiskortól fogva tanítják a gyerekeket a vészhelyzetekben követendő magatartásra – például a fej védelme, asztal- illetve padlap alá bújás, mozgó tárgyak elleni védelem, stb. Minden tanévben több alkalommal sor kerül úgynevezett „földrengés-gyakorlatokra”, amelyek során egy szimulált katasztrófa-helyzetben gyakoroltatják a teendőket. A háztartásokban – rendszerint a bejárat közelében – kerül elhelyezésre az a kis „menekülő-készenléti-csomag”, külön-külön a család valamennyi tagja számára, amely számos hasznos tárgyat, eszközt (zseblámpa, pokróc, meleg ruha, száraz étel, víz, gyógyszer, aprópénz, stb.) tartalmaz arra az esetre, ha a szabadba kell menekülni. A helyi közösségek gondoskodnak úgynevezett evakuációs pontok kialakításáról – sportpályák, iskolák udvarai, parkok, stb. – ahová vészhelyzet esetén a közösség tagjai menekülhetnek – mindaddig, amíg utasítás nem érkezik további teendőkről. A Japánba érkező külföldit is rendszerint az első tudnivalók között tájékoztatják ezekről a szabályokról, legyen az munkahely, kollégium, egyetemi kampusz vagy bérlakás. A japán szabálykövető nép – mindenkinek jól felfogott érdeke, hogy fegyelmezetten és szervezeten kövesse az eljárásrendet. Mindez nagyon hasznos és hatékony mindaddig, amíg a katasztrófa a kezelhetőség határain belül marad.^v

Egy-egy katasztrófa bekövetkezését követően a lakosság példamutató fegyelmezettséggel és munkabírással haladéktalanul a romok eltakarításához lát: rendszerint hitetetlen gyorsasággal és hatékonysággal építik újjá a környezetet és lakóhelyeiket. Önsajnálat és panaszkodás nélkül teremtik újjá saját lakó- és munkahelyeiket, és a külső megfigyelő számára szinte felfoghatatlan hatékonysággal üzemelik be újra saját világukat.

Nem történt ez másként ez alkalommal sem. Noha a fukushimai katasztrófa meghaladta az emberileg kezelhető mértéket, különösen ami a *tsunami* és a nukleáris esemény következményeit illeti, az újjáépítés már javában folyik. A károk helyreállításához (út- és vasút-rekonstrukció, repterek újbóli üzembe helyezése) a katasztrófát követő néhány napon belül hozzá láttak, és gyakorlatilag egy hónapon belül ezek 90 %-nál újra indult az élet.

A katasztrófa kommunikációs vetületei

Kommunikációs szempontból a japán természeti katasztrófa két szempontból volt sajátos. Az egyik a lakosság viszonyulása a katasztrófához illetve annak kommunikálása a külvilág felé. A másik pedig a hivatalos (kormányzati és szakértői) kommunikáció a lakosság és a külvilág felé.

Japán lakosságát – annak ellenére, hogy a természeti katasztrófákon szocializálódtak, a természeti katasztrófákkal együtt élnek, és hogy természeti katasztrófák kezelésében a világ talán legedzettebb népe – a fukushimai katasztrófasorozat igen mélyen megrázta. Ezt a világ kevéssé érzékelte – hiszen a megrendítő károk és pusztítások látvány-jelenetei mellett a híradások egy nagyon fegyelmezett, érzelmeit kordában tartó lakosság-képet közvetítettek. A nagyvilágban ezt sokan értetlenkedéssel fogadták: az érzelmenyilvánításnak ezt a lefojtottságát már-már természetellenesnek ítélték. Az érzelmek és indulatok szabad kifejezése sohasem volt a japán kultúra sajátja – de a mélyben az egyéni tragédiák ugyanúgy meggyötrik az elszenvedőket, mint bárhol másutt a világon. Egyébként az, hogy mennyit és hogyan kell kommunikálni (egzaktság, részletesség, implikáció, stb.) ahhoz, hogy a társak értsék, és úgy értsék, ahogy azt az üzenet küldője szeretné, nos ez kultúránként erősen eltér (Knapp 1984). A japán mentális programozottság itt két alapelvre épít. Az egyik az, hogy másokat saját tragédiánkkal, fájdalomunkkal nem terhelhetünk – ezért nem engedhetünk szabad utat érzelmeinknek, fájdalomunk kifejezésének. A másik az a szamuráj viselkedéskódot is alapjaiban átjáró elvárás, hogy érzelmeinken tudjunk uralkodni: ez az érettség, a fegyelem, az önerő jellegzetes megnyilvánulása. Míg az európai kultúrákban a kommunikáció célja az információátadás mellett a valós gondolatok és érzelmek kifejezése, elmagyarázása és megbeszélése, addig Japánban a kommunikáció más elvek szerint működik. Az őszinte kibeszélés, megbeszélés és átbeszélés helyett – ami az esetleges társadalmi vagy személyközi konfliktusok egyfajta oldását és terápiáját is jelenthetné – nagyobb hangsúlyt kap az elvárásoknak megfelelő fegyelmezett viselkedés. A harmónia az emberi érintkezés egyik alapvető rendező elve, amely mindenek előtt a nyílt konfrontálódás elkerülésében manifesztálódik. Ezért nem láthattunk egymásra mutogató és kiabáló embereket, kétségbeesett arcokat és a természetet vagy az embertársakat vádló lakosokat.

Hatalmas csalódást jelentett a japán társadalmi tudat számára az, hogy a fejlett japán technológia (Vogel 1979; Morita 1986) kudarcot vallott. Ez nem csak az őket ért kár miatt érintette fájdalmasan őket, hanem azért is, mert egyfajta presztízszvesztésként élték ezt meg: a világ technológiailag legfejlettebbnek tudott

országának nem sikerült felülemelkednie ezen a baleseten. A keleti kultúrák némelyikében oly nagy szerepet játszó „szégyen”-faktor lépett itt működésbe. Ha pedig valami szégyenteljes, akkor lehetőség szerint azt dugni kell – kommunikatív is.

Meggyőződésem szerint részben ezzel magyarázható az is, hogy a balesetet igyekeztek a lehetőségekhez képest visszafogottan kommunikálni, súlyosságát alulértékelné – mind a magánemberi mind a hivatalos szinteken. Ezt tette a kormánykommunikáció a lakosság felé és a világ felé is. Ennek persze az események előre haladtával egyre súlyosabb következményei lettek: a hivatalos kommunikáció fokozatosan hitelét veszítette: a lakosság bizalma a kormány, a tudósvilág és az ipari körök felé egyre csökkent. A lakosság jó része úgy érzi, hogy visszamenőlegesen is félre tájékoztatták őket: nem kaptak kellő mennyiségű és mélységű információt arról, hogy milyen veszélyekkel járnak az atomerőművek, és hogy ténylegesen milyen következményekkel járhatnak egyes természeti katasztrófák.

A katasztrófa körülményeit és következményeit illető információ-közlés akadozását, elodázását és helyenként „visszatartását” mind a belföldi japán, mind pedig a külföldi közvélemény jogosan tette kritika tárgyává. Ez nagyfokú bizalomdeficithez vezetett mind a japán kormány, mind pedig a szakmai hatóságok kommunikációja irányában – ami az amúgy is elgyötört lakosság bizonytalanságérzetét tovább fokozta.

Melyek a levonható tanulságok?

- a katasztrófák megelőzése és az információk terjesztése stádiumában minden lehetséges kommunikációs csatornát érdemes mozgósítani: ideértve a tömegkommunikációs eszközök gazdag tárházát, írott és audiális tájékoztatást;
- a katasztrófa bekövetkezése esetén nem elegendő a lakosság megnyugtatása - hiteles tájékoztatásra is szükség van;
- a túl kevés vagy hézagos információ átadás spekulációknak adhat teret;
- az információ módosítások csökkentik az információadók hitelét;
- az információ helyes időbeli ütemezése (nem túl korán, de nem túl későn) javíthatja az információ hatékonyságát.

A katasztrófa – mint általában a tragédiák – ráébresztette a lakosságot a társadalmi összefogás, a családi kapcsolatok és a civil szerveződések fontosságára és jelentőségére. Ez különösen élesen jelentkező probléma abban a Japánban, ahol az utóbbi egy-két évtizedben a valaha kollektivisták értékrendben élő társadalom (Hidasi 1993) egyre inkább az individualizálódás, az elidegenedés irányába tartott (Matsumoto 2002). A társadalmi krízis (Fukuyama

2000) elhatalmasodó szellemében (Kingston 2004) ez a katasztrófa bizonyos fokig a társadalmi megújulás katalizátoraként is hathat – amennyiben sokakat az emberi értékek újragondolására és visszarendeződésére serkenthet.

A katasztrófából adódó egyéni tragédiák mellett a közgondolkodást és társadalmi tudatot is alapjaiban érintő átértékelődések indultak el. A japán nép számára ez a tragédia a társadalmi kohézió megerősödését hozhatja – amely előfeltétele annak, hogy a megújulás nem csak fizikai, hanem társadalmi értelemben is bekövetkezzék. Erre a japán népnek nagy szüksége van ahhoz, hogy mielőbb visszanyerje nemzetközi tekintélyét és gazdasági erejét.

Irodalom

- Fukuyama, F. 2000. *A Nagy Szétbomlás*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Hidasi J.1993. A japán értékrendszer és oktatás tanulságai Magyarországra számára. *Szakmai Füzetek* 1. Külkereskedelmi Főiskola, Budapest, 41-66.
- Knapp, M. L. 1984. *Interpersonal communication and human relationships*. Boston: Allyn & Bacon.
- Kingston, J. 2004. *Japan's Quiet Transformation: Social change and civil society in the twenty-first century*. Routledge Curzon, London
- Matsumoto, D. 2002. *The New Japan – Debunking Seven Stereotypes*. ME: Intercultural Press, Yarmouth
- Morita, A. 1986. *Made in Japan*. Asahi Shinbunsha, Tokyo
- Vogel, Ezra F. 1979. *Japan as No.1. Lessons for America*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts

Jegyzetek

ⁱ A több tízezer azonosított áldozaton kívül még mindig folyik a kutatás a holttestek után. Az eltűnteket hivatalosan csak egy év után lehet halottnak nyilvánítani, de egy rendkívüli intézkedésnek köszönhetően ez alkalommal a kormány ezt az időt három hónapra rövidítette le. Június elején még mindig mintegy 8200 fő volt az eltűntek száma.

ⁱⁱ A Shinkansen szuperexpressz 675 kilométeres keleti szakasza 1200 ponton sérült meg.

ⁱⁱⁱ A fukushimai erőmű katasztrófája a japán energiatermelést 6%-kal veti vissza (Bassa 2011: 134).

^{iv} Ide sorolhatók az időnkénti áramkimaradások, az élelmiszerbiztonság kérdése, az evakuált lakosság hosszútávú elhelyezésének a megoldatlansága és számtalan szociális probléma.

^v A nagyobb földrengés-katasztrófák sem mennek ritkaságszámba Japánban: ha csak az elmúlt 120 év jelentősebb eseményeit vesszük számba, akkor kitűnik, hogy ezekből számos jelentős erősségű volt: 1891 Mino-Owari 8.0; 1896 Sanriku 8,5; 1923 Tokió (Kantó) 7.9; 1933 Sanriku 8,4; 1944 Tonankai, 8,1; 1946 Nankaido 8,1; 1948 Fukui 7,3; 1995 Kobe 6.9; 2011 Sendai (Fukushima) 9.1.